

מדד החוסן הרבעוני של אוכלוסיית הנגב המערבי – ספטמבר 2024

ברוריה עדיני, שאול קמחי, אריאל קאים, רעות רביבי, הדס מרציאנו, יוחנן אשל*

מאז מתקפת ה-7 באוקטובר 2023 נקלעה מדינת ישראל למשבר קשה ומתמשך, עם השלכות כבדות משקל הן על חוסנה של האוכלוסייה הכללית והן על אוכלוסיית הנגב המערבי, שנפגעה באופן חמור מן המתקפה. צוות מחקר שמורכב מנציגי 'ארץ חדשה עכשיו', חברת Indicate וחוקרים בכירים בתחום החוסן מאוניברסיטת תל אביב ומהמכללה האקדמית תל חי התאגד כדי לנטר את רמת החוסן ומנגנוני ההתמודדות של הציבור בנגב המערבי.

שיטה

המחקר בוצע בשילוב שיטות מחקר כמותניות ואיכותניות. במחקר הכמותני נאסף מידע ממדגם של 503 נשאלים מהנגב המערבי, באמצעות שאלון מובנה שהופץ ברשתות חברתיות מפה לאוזן על ידי מתנדבים שפעלו ביישובים, וכן על ידי חברת סקרים באמצעות פאנל אינטרנטי. איסוף הנתונים בוצע בין 28 באוגוסט ל-18 בספטמבר 2024. במחקר האיכותני נותר ונתח השיח שעלה ברשתות החברתיות העיקריות במהלך החודשים יולי, אוגוסט וספטמבר 2024.

הצגת הנתונים משלבת את המידע והתובנות משני סוגי המחקר באופן שמאיר זוויות שונות של החוסן ושל מדדי ההתמודדות השונים בקרב אוכלוסיית הנגב המערבי, בפילוח דמוגרפי בהתאם לסוגי היישובים: ערים, קיבוצים, מושבים, יישובים קהילתיים ויישובי הבדואים. נבדקו 12 משתנים: חוסן לאומי (חברתי), חוסן קהילתי, חוסן אישי, תקווה, מורל, תסמיני דחק, תסמיני פוסט-טראומה, תפיסת איומים, תחושות סכנה, תפיסת לכידות חברתית ועמדות באשר לתשתיות החינוך הקהילתיות ותעסוקה-פרנסה.

* פרופ' ברוריה עדיני, אוניברסיטת תל אביב.

פרופ' שאול קמחי, אוניברסיטת תל אביב והמכללה האקדמית תל חי.

אריאל קאים, אוניברסיטת תל אביב.

רעות רביבי, אוניברסיטת תל אביב.

ד"ר הדס מרציאנו, המכללה האקדמית תל חי ואוניברסיטת תל אביב.

פרופסור יוחנן אשל, המרכז לחקר הדחק והחוסן, המכללה האקדמית תל חי ופרופסור אמריטוס, אוניברסיטת חיפה.

תרשים 1: עיקרי הממצאים

חוסן לאומי	חוסן קהילתי	חוסן אישי	בריאות נפשית
תקווה ומורל	תחושת ביטחון	לכידות חברתית במדינה	חינוך
פרנסה	דיור	יישובים מפונים לעומת לא מפונים	חוסן הוליסטי

ממצאים לגבי החוסן הלאומי

רמת החוסן הלאומי – המתייחסת לעמדת הציבור כלפי המערכת המדינתית – של אנשי הקיבוצים והמושבים דומה לזו של התושבים ביישובי הבדואים, והיא נמוכה במידה משמעותית מזו של תושבי הערים. החוסן הלאומי של האוכלוסיות בערים הוא הגבוה ביותר מבין שלושת סוגי היישובים. מהשיח ברשתות החברתיות ניתן להבין כי הרקע לחוסן הנמוך שונה בין שני סוגי היישובים. בחברה הבדואית התחזקה בחודשי הקיץ 2024 מגמה אנטי-ממסדית, מתוך תחושה שהם "נמצאים על הכוונת" של הרשויות הישראליות. ציפוף השורות במגזר הבדואי ניכר היטב במצבי חיכוך עם המדינה, כמו למשל בהריסת בתים. המגמה האנטי-ממסדית באה לידי ביטוי גם ביחס לבדואים שמשרתים בצה"ל, שכלפיהם נטען כי המדינה מנצלת אותם מבלי לתת להם הכרה או שוויון זכויות. התגייסות בדואית נוספת נרשמה סביב מבצעי איסוף תרומות למען תושבי עזה, שנתפסו כצעד היחיד שהבדואים יכולים לעשות לטובת הפלסטינים ברצועה.

לעומת זאת ניכר ברשתות החברתיות היהודיות כי יום השנה למתקפת ה-7 באוקטובר העלה בקיבוצים ובמושבים גילויי חוסר אמון של התושבים כלפי למדינה. מגמה זו הייתה צפויה במידת מה בשל הצפת זיכרון האירועים, אך היא הועצמה על רקע המחלוקת הקשה סביב קיום הטקס הממלכתי. לצד זאת, השיח השוטף על החטופים, כמו גם על החזרת גופותיהם של חטופים שנחטפו בחיים, תפס מקום נכבד מאוד בשיח בקיבוצים ובמושבים, כאשר רבים הבהירו שהחזרתם היא תנאי הכרחי להשבת האמון במערכת המדינית והצבאית כאחת.

ממצאים לגבי החוסן הקהילתי

רמת החוסן הקהילתי הפנימי בקיבוצים ובמושבים גבוהה במידה מובהקת בהשוואה לערים ולאוכלוסיית הבדואים. רמת החוסן הקהילתי של האוכלוסייה הבדואית היא הנמוכה ביותר מבין סוגי היישובים, ונמוכה אף באופן מוחלט (בהשוואה לאוכלוסייה הכללית שנמדדה במחקר מקביל). מהשיח ברשתות עולה שלקראת ציון שנה למתקפת ה-7 באוקטובר ניכר שראשי הערים ממשיכים לפעול בנחישות לביסוס נרטיב הגבורה העירונית, תוך התמקדות בהנצחת הנופלים והבלטת סיפורי האומץ, בצד הדגשת הגורל המשותף עם היישובים הסמוכים. לצד זאת בולטים מאמצי הרשויות להעניק לתושבים תחושת ביטחון ומוכנות מרבית להתמודדות עם מצבי חירום, על אף התסכול הגובר של התושבים מהמחסור במרחבים מוגנים בערים, בייחוד במסגרות החינוכיות.

ממצאים לגבי החוסן האישי

רמת החוסן האישי של תושבי הקיבוצים והמושבים ותושבי הערים דומה, והיא גבוהה יחסית; החוסן האישי נמוך יותר בקרב האוכלוסייה הבדואית. רמת החוסן האישי של אוכלוסיית הנגב המערבי דומה לזו של האוכלוסייה הכללית בישראל (שנבדקה במחקר מקביל), והיא מרמזת כי בעת חירום מתמשך חל תהליך של "נרמול" החירום ונוצרת שגרת חירום חדשה, המאפשרת לפרט להמשיך לתפקד ככל האפשר.

ממצאים לגבי בריאות נפשית (תסמיני דחק ותסמיני הפרעת דחק פוסט־טראומטי)

רמות הדחק (תסמיני חרדה ודיכאון) ותסמיני הפרעת דחק פוסט־טראומטית גבוהות יחסית בקרב כלל האוכלוסיות בנגב המערבי. תושבי הערים הציגו רמת דחק פחותה לעומת שני סוגי היישוב האחרים. תושבי הקיבוצים והמושבים וכן תושבי הערים הציגו רמות בינוניות של תסמיני הפרעת דחק פוסט־טראומטית, ללא הבדל ביניהם. למרות שנושא תסמיני הדחק עלה במחקר כמשמעותי יותר בקרב הבדואים ותושבי הקיבוצים והמושבים, השיח על הנושא ברשתות בלט יותר בקרב תושבי הערים.

מאז פרוץ המלחמה ובמהלך השנה הראשונה למלחמה, סוגיית המענה הנפשי תפסה מקום מרכזי יחסית בשיח בקרב תושבי הערים בנגב המערבי. רבים הביעו תסכול מכך שאומנם ניתן סיוע כלכלי בצורת הטבות מס והקלות בארנונה לחלק מהאוכלוסייה, אולם בתחום הנפשי נותרו רבים מהם ללא מענה הולם. חלק מהתושבים דיווחו כי הם נאלצים

לצאת אל מחוץ לאזור כדי לקבל טיפול נפשי, עקב זמן המתנה ממושך ומחסור במטפלים. זאת בשדרות ובאופקים פועלים אומנם מרכזי חוסן בשיתוף העיריות המקומיות, האמורים לספק מענה נפשי רחב היקף לתושבים, אולם הביקוש הרב יצר בעיה בזמינות השירות החיוני הזה. הדיון סביב המחסור במענה לצורכי בריאות הנפש בלט במיוחד באופקים וכן בנתיבות, שם חשו התושבים כי הם אינם זוכים להכרה ראויה מצד המדינה בטרומה שחוו, בהשוואה לתושבי שדרות ויישובי הנגב המערבי, ועל כן אינם זוכים לסבסוד הטיפול. אחת ההשערות לגבי חוסר השיח ביישובי הבדואים בתחום זה קשורה כנראה לתרבות הבדואית, שבה קשיים נפשיים אינם נושא שמציפים בשיח חברתי ופנייה לשירותי בריאות הנפש אינה מקובלת כנורמטיבית.

ממצאים לגבי תקווה ומורל

רמת התקווה בערים נמצאה גבוהה בהשוואה לזו שבקיבוצים ובמושבים. כך גם לגבי רמת המורל, שהסתמנה כגבוהה יותר בערים לעומת זו של תושבי הקיבוצים והמושבים. רמת התקווה נמצאה במחקרים קודמים רבים, כמו גם במחקר הנוכחי, כמשתנה חשוב בניבוי רמת החוסן – האישי והלאומי. לאור זאת, השקעה מערכתית בבנייה ובשימור התקווה חשובה ומתחייבת.

ממצאים בתחום לכידות חברתית במדינה

לכידות חברתית היא הערכת המשיבים בדבר תפיסתם לגבי תחושת השייכות והקשר בין קבוצות אוכלוסייה במדינת ישראל בכללותה. רמת תפיסת הלכידות החברתית במדגם כולו הייתה בינונית. עם זאת התושבים בערים העריכו את הלכידות החברתית כגבוהה יותר, בהשוואה לתושבי הקיבוצים והמושבים.

ממצאים בתחום החינוך

רמת שביעות הרצון ממערכות החינוך נמוכה בקרב כלל המשיבים. לא נמצאו הבדלים משמעותיים ברמת שביעות הרצון על פי חלוקה לסוגי היישוב השונים. כפי שעולה מהשיח, הסיבות לחוסר שביעות הרצון אינן זהות בכל היישובים. בקיבוצים ובמושבים ההכנות לפתיחת שנת הלימודים, ובעיקר מיקום בתי הספר בקרבה לגבול הרצועה, הסתמנו כגורם רב השפעה על חזרת התושבים ועל הישגותם בחבל, גם ממזרח לקו השבעה ק"מ מהרצועה. ברשתות החברתיות במועצה האזורית אשכול התנהל קמפיין ערני על בניית

בתי ספר עורפיים. ביקורות דומות נשמעו גם במועצות האזוריות השכנות בנגב המערבי. מהקמפיין ומהשיח ברשתות בכלל נראה כי לא רק ההחלטות הסופיות אלא גם התנהלות המועצות ומשרד החינוך מול התושבים, בעיקר במועצה האזורית אשכול, העמיקו את חוסר האמון בממסד ואת תחושת הניכור, למרות שובם של רוב התושבים לבתיהם. לעומת זאת, בערים עלתה ביקורת בעיקר על מערכת החינוך הבלתי פורמלי וכנגד פערי המיגון בבתי הספר. טענות האוכלוסייה הבדואית בנושא החינוך עולות אף הן ברשת, אך לאו דווקא בהקשר ישיר למלחמה.

ממצאים לגבי תחושת הביטחון

תחושת הסכנה בקרב אוכלוסיית הנגב המערבי נמצאה גבוהה יחסית. בבחינת **דירוג האיומים** השונים, האיום הפוליטי ואיום האלימות בחברה הישראלית נתפסו כגורמים המאיימים ביותר, אף יותר מהאיום של המלחמה בחזיתות השונות. לא נמצאו הבדלים גדולים בתחושות הסכנה בין סוגי היישוב. עם זאת, תושבי הערים תופסים את רמת האיומים כנמוכה יותר לעומת תושבי הקיבוצים והמושבים. התושבים הבדואים תופסים את האיום של האלימות בחברה הישראלית כמאיים עליהם ביותר.

הממצאים מהשיח ברשתות הדגימו את ההבדלים באופי החששות שעולים בקרב תושבי היישובים השונים. בקיבוצים ובמושבים עוררה חזרת התושבים מהמלונות ליישובי הקבע וליישובים הזמניים תגובות מעורבות. בעוד שביישובים שנפגעו קשות וחלק מתושביהם נותרו מפונים מחוץ לבית החל תהליך שיקום שעורר תקווה, ביישובים שנדרשו לחזור עלו בעיקר חששות מהחיים תחת איום ביטחוני ומנרמול החיים בצל המלחמה.

בשיח ברשתות ניכרת ביקורת המופנית כנגד מנהלת 'תקומה' בשל התנהלותה וניתוקה מצורכי התושבים, וכן כלפי צה"ל בשל חוסר יכולתו לספק ביטחון אמיתי, גם לאחר חודשי לחימה ארוכים. רבים מהתושבים עדיין מתלבטים לגבי עתידם באזור; חלקם מגדירים את החזרה כ"תקופת ניסיון", בשל חוסר ביטחון וחשש לעתידם.

בשיח ברשתות החברתיות בקרב הבדואים, הדמות הציבורית שזכתה למידה הרבה ביותר של התייחסות היה השר איתמר בן גביר, שנתפס כמי שמוביל את "משטרת בן גביר" בהתנכלות לחברה הבדואית. מצד אחד, אוזלת היד של המשטרה בטיפול בגל הפשיעה והאלימות ששוטף את הנגב העידה, על פי התושבים, על חוסר הרצון של העומד בראשה לדאוג לביטחון התושבים. מצד שני, ההחרפה במדיניות הריסת הבתים בהובלת השר נתפסה ככלי לדיכוי החברה הבדואית, תוך ניצול המלחמה בעזה לשם כך.

ממצאים לגבי הבחנה בין יישובים מפונים לעומת לא-מפונים

הבחנה זו נבדקה רק במחקר הכמותני. נמצא שאנשים מיישובים שפוננו מציגים מדדי התמודדות חיוביים (כדוגמת מורל ותקווה) נמוכים יותר ומדדי התמודדות שליליים (כדוגמת תסמיני דחק ותחושות סכנה) גבוהים יותר, לעומת אלו מהיישובים שלא פוננו. אומנם אין דרך לדעת אם האנשים עצמם פוננו או לא (שאלה זו לא נבדקה), אך בכל זאת ניתן להסיק שפינוי יישובים לתקופה ממושכת מקשה על החוסן והתמודדות הנפשית של תושבי יישוב שפונה (אם התפנו אישית ואם לאו).

רמת החוסן הלאומי הייתה נמוכה יותר באופן מובהק בקרב תושבים ביישובים שפוננו, לעומת תושבים ביישובים שלא פוננו. תופעה הפוכה זוהתה לגבי החוסן הקהילתי, אשר דווח ברמה גבוהה יותר באופן מובהק על ידי תושבים מיישובים שפוננו, בהשוואה לתושבי יישובים שלא פוננו. יתרה מכך, נמצאו הבדלים מובהקים ברמות החוסן הקהילתי והלאומי של המשיבים בהתאם לאופן הפינוי, כלומר קליטתם באותו אתר עם המפונים האחרים מקהילתם או בנפרד. רמות החוסן הקהילתי והלאומי של המפונים ששהו באותו מקום עם מפונים אחרים מקהילתם היו גבוהות יותר בהשוואה למשיבים שפוננו למיקום נפרד מיתר חברי הקהילה המקורית.

ממצאים בתחום הדיור

נושא זה נבחן רק בשיח ברשתות החברתיות. ניכרו הבדלים בנושאים שעולים בין סוגי היישוב השונים. בקיבוצים ובמושבים עולים חששות בצד תקווה לשיבה למגורים ביישובים, כמו גם כעס על מנהלת תקומה, שמפעילה לחץ לחזרה לאזור שעדיין אינו בטוח. בערים השיח על הדיור מתייחס בעיקר לתנופת ההרחבה של הערים, אשר חלק מהתושבים רואים בה ברכה ואילו אחרים מביעים חשש מפגיעה אפשרית בתושבים הוותיקים. ביישובי הבדואים השיח על דיור מתמקד בהריסת הבתים. ההבדלים בשיח בין סוגי היישוב מעידים על האתגרים השונים העומדים בפני כל אוכלוסייה, ומחייבים מתן פתרונות מותאמים לכל בעיה.

ממצאים בתחום התעסוקה

פגיעה מהותית בפרנסה זוהתה בקרב אוכלוסיית הקיבוצים והמושבים. אלה גם דיווחו על קבלת העזרה הרבה ביותר מהמדינה. בערים דווחה הפגיעה המועטה ביותר בפרנסה, ובמקביל דווח על היקף סיוע נמוך יותר מהמדינה לעומת הקיבוצים. תושבי היישובים הבדואיים מדווחים על כך שעברו את הטלטלה הכלכלית המשמעותית ביותר בשל המלחמה,

אך חשים שהם זוכים להיקף הסיוע הנמוך ביותר מהמדינה. בהתאם הם מדווחים כי הנושא השני שמאיים עליהם ביותר (אחרי האלימות בחברה) הוא המצב הכלכלי. בהתאם לממצאים אלו גם השיח הכלכלי עולה ביתר שאת בקרב תושבי הערים ויישובי הבדואים, ופחות בקרב תושבי הקיבוצים והמושבים. האינפלציה והתייקרות הארנונה והמסגרות החינוכיות הלא-פורמליות, לצד שיעורי האבטלה הגבוהים, מעסיקים את תושבי הערים במיוחד. באופקים ובנתיבות בפרט נשמעים קולות המביעים אי-שביעות רצון מאי-הכללתן במענים שמספקת מנהלת תקומה. בשדרות עולה טענה כי המענקים מועברים לעירייה במקום לתושבים עצמם.

נתוני האבטלה הגבוהים מהווים מקור דאגה משמעותי ונשמעת ביקורת על המדיניות העירונית, המתמקדת בבניית שכונות חדשות במקום בתמיכה בתושבים שאיבדו את מקור פרנסתם. זאת, למרות היוזמות המקומיות של העיריות לשפר את מצב התעסוקה, כמו ירידי תעסוקה ייעודיים. בקרב הבדואים המלחמה אכן יצרה פגיעה ניכרת שעולה בשיח ברשתות. לפני המלחמה, כלכלת היישובים הבדואיים בדרום ובעיקר ברהט הסתמכה רבות על פועלים פלסטינים מהגדה. לאחר ביטול אישורי הכניסה בעקבות המלחמה נגרמה פגיעה של ממש בפרנסתם, עם עלייה חדה בעלויות העסקת פועלים וקבלנים שדיווחו על חוסר יציבות כלכלית.

סיכום ומסקנות

תוצאות המחקר המשולב מציגות מצב מאתגר בקרב תושבי הנגב המערבי על גווניו השונים. בצד הממצאים שמראים רמות חוסן אישי ולאומי נמוכות יחסית בהשוואה לכלל האוכלוסייה הישראלית, זוהו הבדלים בין סוגי היישוב: החוסן הלאומי, התקווה, המורל ותחושת הלכידות החברתית גבוהים יותר בקרב תושבי הערים, ואילו החוסן הקהילתי נמצא גבוה יותר בקיבוצים ובמושבים. רמות תסמיני הדחק והפרעת דחק פוסט-טראומטית בכל סוגי היישוב היו גבוהות למדי, ובעיקר בקרב הקיבוצים והמושבים וכן ביישובי הבדואים, וכך גם תחושות הסכנה שהיו ברמה גבוהה יחסית.

מספר נושאים מצביעים על הצורך לנטר כל אחד מסוגי היישוב בנפרד, על פי מאפייניהם והתייחסות תושביהם לנושאים השונים ולציפיות השונות שלהם מהמדינה. כאשר מתבוננים לעומק בשיח ברשתות ניתן לראות עדות ברורה לכך. כך למשל, בתחום המרכזי מבחינת התושבים – חינוך הילדים וביטחונם – נמצאה בכל היישובים שביעות רצון נמוכה-בינונית ממערכת החינוך. ניתוח השיח ברשתות החברתיות מסייע להבין שהגורמים לחוסר שביעות

הרצון שונים בכל סוג יישוב. בדומה לכך, קשיי הפרנסה והתייחסות התושבים לעזרה שהמדינה העניקה, כמו גם נושא הדיור והאופן שבו הוא בא לידי ביטוי בשיח ברשתות, מצביעים על דפוסים שונים בין סוגי היישוב.

ממצאים אלו מצביעים על כך שיש לתכנן לכל אוכלוסייה במצוקה את הפתרונות שיתאימו לה באופן ייחודי, על בסיס נתונים אמינים ומעודכנים. המחקר מבליט את חשיבות ההתבוננות בנושאי השיקום במיוחד, גם בחלוקה לסוגי היישוב, תוך שימוש בשיטות מחקר מגוונות שיאפשרו שילוב מידע ותובנות. לא ניתן היה להגיע לניתוחי העומק ללא החיבור בין שתי השיטות השונות של איסוף הנתונים.

ניתן לראות את הדוחות המלאים עם כלל הממצאים של הסקרים במלחמת חרבות ברזל בקישור: https://med.tau.ac.il/research_population_resilience